

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. IX

KRAJOBRAZY OKOLIC SŁAWNA

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM IX

KRAJOBRAZY OKOLIC SŁAWNA

Redakcja

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2009

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. IX: *Krajobrazy okolic Sławna* [History and Culture of the Sławno region, vol. IX: Landscapes of Sławno region]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2009, pp. 255, figs 101, colour plates ??, maps 4. ISBN 978-83-7591-101-5. Polish text with German summaries.

Landscape is one of the most valuable aspect of the Sławno region. Papers collected in the volume present variety of approaches to landscape. In fact they present that there is no one landscape there. Authors discuss landscape from different perspectives – scientific, Cartesian one from one hand and humanistic perspective on the other. Most of papers describing “natural” elements of landscape treat it as neutral and objective. The humanistic perspective change the approach and perception of landscapes become very subjective. It means that anyone can see and understand the landscape in different way. Consequently, the book offers variety of landscape approaches and readers can built their own view.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2009
© Copyright by Authors

Na okładce: Otto Kuske, An der Wipper, akwarela, 1944, 50 × 60 cm
(zbiory prywatne)

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Publikację sfinansowano ze środków
Urzędu Gminy Sławno

Redaktor: *Katarzyna Ceglarz*
Łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Wydawca/Herausgeber:
Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Region”, 81-574 Gdynia, ul. Goska 8
www.region.jerk.pl

ISBN: 978-83-7591-101-5

Druk/Druck: Totem – Inowrocław

Spis treści

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), JAN SROKA (Sławno), <i>O krajobrazach różnie postrzeganych</i>	7
WACŁAW FLOREK (Słupsk), <i>Rzeźba i zasoby środowiska abiotycznego gminy Sławno</i>	17
ZBIGNIEW CELKA (Poznań), RADOSŁAW SAJKIEWICZ (Poznań), <i>Walory florystycz- ne okolic Sławna</i>	35
AGNIESZKA MICHAŁOWSKA (Poznań), JUSTYNA RYMON-LIPIŃSKA (Charzykowy), <i>Flora zbiorowisk naturalnych i półnaturalnych Wrześnickiego Kompleksu Osadniczego</i>	51
AGNIESZKA PAWLIK (Poznań), MACIEJ PISZCZEK (Poznań), KATARZYNA NOWAK- -SZWARC (Poznań), <i>Rośliny siedlisk synantropijnych Wrześnickiego Kom- pleksu Osadniczego</i>	61
RAFAŁ ZAPŁATA (Warszawa), „Między miejscami”. <i>Studia nad wczesnośrednio- wiecznym osadnictwem grodowym w rejonie Wrześnicy, gmina Sławno</i>	71
JOANNA PLIT (Warszawa), <i>Przestrzenne zmiany użytkowania gruntów na Ziemi Sławieńskiej w ciągu ostatnich 400 lat</i>	93
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Pośród pól i lasów nad środkowym biegiem Wieprzy. Gmina wiejska Sławno na dawnych mapach i widokach</i>	113
MARIA WITEK (Szczecin), WALDEMAR WITEK (Szczecin), <i>Typologia wiejskich układów przestrzennych w gminie Sławno</i>	173
ELŻBIETA RASZEJA (Poznań), <i>Krajobraz kulturowy – relikty przeszłości czy żywe dziedzictwo? Wnioski z badań na terenie wsi Sławsko i Wrześnica</i>	205
ELŻBIETA FLOREK (Słupsk), <i>Walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe gminy Sławno</i>	225
Indeks osób	245
Indeks nazw geograficznych	249
Lista adresowa Autorów	253

Przestrzenne zmiany użytkowania gruntów na Ziemi Sławieńskiej w ciągu ostatnich 400 lat

JOANNA PLIT* (Warszawa)

Wprowadzenie

Analizę kartograficzną zmian użytkowania ziemi przeprowadziłam na obszarze około 1150 km², położonym między 54°15' do 54°45' szerokości geograficznej północnej i 16° do 16°50' długości geograficznej wschodniej. Jest to teren leżący między Koszalinem a Słupskiem (przy czym oba miasta znalazły się tuż poza zasięgiem badań), największym ośrodkiem miejskim jest Sławno. Od północy teren badań ogranicza linia wybrzeża Bałtyku. Wielkość analizowanego obszaru w ciągu wieków ulegała niewielkiemu zmniejszeniu w wyniku przesuwania się linii wybrzeża na skutek abrazji.

1. Metodyka badań i analiza źródeł

Historyczną analizę kartograficzną wykonałam metodą retrospektywną, zaczynając od materiałów współczesnych, stopniowo posuwając się w coraz odleglejsze czasy. Analiza kartograficzna może sięgnąć do okresu, kiedy skartowano najstarszą mapę omawianego obszaru (dla Pomorza jest to mapa Lubinusa datowana na początek XVII wieku). Rozpatrywałam zatem zmiany zagospodarowania Ziemi Sławieńskiej w ciągu aż 400 lat (dla Polski jest to wyjątkowo długi okres). Szczegółowość i dokładność badań wyznaczone są przez jakość

* Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

dostępnych materiałów kartograficznych. Wszystkie mapy muszą pochodzić z niezależnych kartowań terenowych, nie powinny być to kolejne wersje i modyfikacje wcześniejszych opracowań (gdyż utrudnia to, a czasem wręcz uniemożliwia datowanie informacji). Najlepiej, aby przeznaczenie wybranych serii map było identyczne (mapy wojskowe istotnie różnią się pod względem szczegółowości od opracowań cywilnych czy gospodarczych). Do analizy wykorzystałam cztery serie map o zbliżonych skalach i podobnym stopniu szczegółowości oraz najstarszą, w miarę dokładną mapę regionu, która stanowi tło analizy. Są to mapy:

- 1618 – E. Lubinusa w skali 1 : 227 000 (Lubinus 1618),
 - 1789 – D. Gilly’ego *Karte des Königl. Preuss. Herzogthum Vor- und Hinter-Pommern ...* w skali 1 : 180 000 (Gilly 1789),
 - 1838 – Reymanna Special – *Karte des Prussieschen Staats* w skali 1 : 200 000,
 - 1892–1893 – *Karte des Deutschen Reiches* w skali 1 : 100 000 (arkusze: Lanzing, Rügenwalde, Gr. Möllen),
 - 1993 – *Mapa Topograficzna Polski Zarządu Topograficznego Sztabu Generalnego WP* w skali 1 : 100 000 (arkusze: Ustka, Koszalin).
- Jako uzupełniające informacje traktowałam dane pochodzące z:
- niemieckich map *Messtischblätter* 1 : 25 000 z przełomu XIX i XX wieku,
 - wojskowej mapy topograficznej seria M 755 w skali 1 : 50 000, przedstawiającej stan z 1994 roku (arkusze: Darłowo, Sławno, Wicie, Ustka, Kępice, Koszalin),
 - *Szczegółowej mapy geologicznej Polski* 1 : 50 000,
 - *Mapy geologicznej Polski*, seria A – mapa utworów powierzchniowych w skali 1 : 200 000,
 - mapy przeglądowej *Potencjalnej roślinności naturalnej Polski* wydanej w 1995 roku w skali 1 : 300 000.

Materiał kartograficzny został zeskanowany. Komputerowo ujednoliciłam skalę wszystkich map do skali roboczej 1 : 100 000 (można to wykonać również fotograficznie lub kserograficznie). Metodą kartograficzną sprowadziłam do jednolitego układu współrzędnych i identycznego odwzorowania.

Jako podstawę opracowania przyjął *Karte des Deutschen Reiches* w skali 1 : 100 000. Do niej nawiązywałam wszystkie korekty, niezbędną reinterpretację zasięgów czy zmiany lokalizacji obiektów.

Najstarsze mapy wymagały reinterpretacji. Ich bazą były nieliczne miejscowości, które miały astronomiczny pomiar szerokości i długości geograficznej. Mapy te były opracowane bez użycia dokładnych przy-

rządów (np. brak chronometrów powodował błędy w długości geograficznej). Dawniej, nie mając możliwości pomierzenia odległości między punktami w poprzek szerokiego koryta, każdy brzeg większej lub trudno dostępnej rzeki kartowano osobno, a następnie kameralnie zgrywano obrazy (było to przyczyną znacznych przesunięć, błędów oszacowania szerokości rzeki). Reinterpretacja polega na identyfikacji punktów wspólnych na mapie starej i współczesnej, a następnie drogą wyliczeń i skomplikowanych zabiegów odtwarzanie położenia innych elementów mapy (np. zlokalizowany kościół i skrzyżowanie dróg pozwala określić położenie rzeki, zasięg jeziora czy granicę sąsiadującego lasu)¹. Wiele punktów charakterystycznych zaznaczonych na starych mapach już nie istnieje. Niestety, im starsze dokumenty, tym mniej mamy punktów wspólnych, a w rezultacie dokładność i szczegółowość przetworzonej mapy jest coraz mniejsza. Trzy najstarsze opracowania kartograficzne wymagały reinterpretacji i oczywiście stopień przetworzenia był różny (szerzej o metodzie patrz: Plit 2007). Do identyfikacji wsi na starych mapach bardzo pomocne były opracowania słownikowe rejestrujące zmiany nazewnictwa (Bialecki 2001; Chludziński 2004; 2005; 2007).

2. Warunki siedliskowe rozwoju lasów na Ziemi Sławieńskiej

Analizowany obszar położony jest w strefie klimatu umiarkowanego. Cechują go niewielkie roczne amplitudy temperatury oraz nieco większa roczna suma opadów niż na terenach leżących w głębi kraju. Wskazuje to na stosunkowo silny wpływ oceanicznych mas powietrza. W dawnych czasach, nim człowiek zaczął w istotny sposób przekształcać środowisko, niemal cały region porastały lasy, a niewielkiej tylko powierzchni obszary naturalnie bezleśne porastały torfowiska, mszary i wrzosowiska. Głównym drzewem lasotwórczym regionu były buki (wyraźnie uwarunkowane klimatycznie). Występowały

¹ Jednoznacznie zlokalizowane punkty na obu mapach łączy się, najlepiej w system trójkątów. Proporcjonalnie wnosi się pozostałą treść na liniach przekroju (które tworzą boki trójkąta). Pracy tej nie można wykonać mechanicznie. Koniecznie trzeba uwzględnić położenie względem cieków, elementów rzeźby terenu. Przy interpretacji przebiegu dróg należy zwracać uwagę na sieć komunikacyjną na mapach bardziej współczesnych, odtwarzając sieć hydrograficzną zaś warto pamiętać, żeby rzeka nie płynęła pod górę i poza dolinę. Dla map pochodzących z drugiej połowy XIX wieku reinterpretację można wykonywać za pomocą specjalistycznych programów kartograficznych.

również cisy, ponadto: dęby, graby, wiązy, lipy drobnolistne, jesiony wyniosłe, topole, wierzby, olsze, klony zwyczajne, jawory oraz sosny. Obszar znajduje się poza naturalnym zasięgiem świerka i modrzewia (licznie rosnące w lasach świerki i modrzewie są sztucznie introdukowane przez człowieka).

Zróznicowanie siedlisk roślinnych na analizowanym obszarze ilustruje mapa dzisiejszej potencjalnej roślinności naturalnej (według koncepcji Tüxena 1956). Jest to fragment z przeglądowej mapy roślinności potencjalnej pokazujący, jakie zbiorowiska wyrosłyby na danym siedlisku w ciągu 100–200 lat, gdyby zaprzestać działalności człowieka. Znajomość kręgów zbiorowisk zastępczych oraz zróznicowania środowiska przyrodniczego pozwala na ekstrapolację współczesnej roślinności rzeczywistej². Zbiorowiska potencjalne nie są tożsame zbiorowiskom, które rosły na tym terenie w dawnych wiekach. Ulegały bowiem zmianom zarówno naturalne czynniki środowiskowe, jak i znaczny był wpływ działalności człowieka na szatę roślinną. Jednak mapa potencjalnej roślinności stanowi najlepsze (współcześnie możliwe) przybliżenie (Tabl. I: A).

Rozmieszczenie siedlisk częściowo nawiązuje do form rzeźby terenu i rodzaju materiału skalnego podłoża. Wyraźnie wyodrębniają się szerokie płaskie obniżenia pradolin wypełnionych torfem. Są one siedliskiem olsów, łęgów olszowo-jesionowych. Wyższe tarasy pradolin są siedliskiem łęgów wiązowo-jesionowych. Ciąg obniżeń położonych wzdłuż brzegu morskiego i wokół mis jezior przybrzeżnych (wilgotne misy, często o nieregularnym kształcie, wypełnione torfami, namulami i osadami jeziornymi) są siedliskiem olsów, wrzosowisk atlantyckich, brzezin bagiennych, często bywają porośnięte również mszarami i trzciną. W rejonie obniżeń położonych najczęściej wzdłuż brzegu morza, ale na nieco bardziej suchych siedliskach potencjalnie rośnie subatlantycka wilgotna dąbrowa acydofilna (las dębowo-brzozowy). Zbiorowisko to uwarunkowane jest klimatem atlantyckim, występuje w wilgotnych zagłębieniach na podłożu piaszczystym i słabogliniastym, oglejonym.

Płaskie obniżenia wypełnione osadami zastoiskowymi są siedliskiem grądów (ubogich lub żyznych). Na obszarze Pomorza grądy (przegrały konkurencję z buczynami) zepchnięte zostały na siedliska żyzne, pozostające pod wpływem płytko zalegających wód gruntowych, i mają

² Dzisiejsza potencjalna roślinność naturalna wyraża stan graniczny aktualnych tendencji sukcesyjnych roślinności zgodnie z obecnymi warunkami środowiska fizycznogeograficznego (Matuszkiewicz 1999).

charakter zbiorowisk ekstrasjonalnych (Matuszkiewicz 2001). W krajobrazie regionu dominują potencjalnie buczyny, które rosną na utworach morenowych (zwłaszcza na morenie dennej i pagórkowatej). Na żyznych glebach brunatnych porasta potencjalnie żyzna buczyna niżowa, kwaśna buczyna rośnie na mniej zasobnych siedliskach (często na zboczach pagórków), las dębowo-bukowy zaś preferuje pagórki moren czołowych oraz ich zbocza o przepuszczalnym podłożu gliniasto-żwirowo-piaszczystym.

Na pagórkach i tarasach kemowych oraz morenach z dużą ilością frakcji żwirowej, gdzie występuje zasobne przewiewne siedlisko, potencjalnie rosną dąbrowy. Na najuboższych siedliskach piaszczystych osadów fluwiogłacjalnych, glebach rdzawych i bielcowych występują bory mieszane (sosnowo-dębowe) i bory sosnowe. Jednakże na wydmach nadmorskich wąskim pasem wzdłuż całego wybrzeża rośnie bór bażynowy (z drzewami często zdeformowanymi przez wiatr), a na wydmach i polach wydmowych w głębi lądu występują suboceaniczne bory sosnowe.

3. Zmiany zasięgu lasów i łąk odczytane ze źródeł kartograficznych

Mapa E. Lubinusa (1618) wykonana w wyniku kartowania terenowego w latach 1611–1612 oraz kompilacji wcześniejszych materiałów została wyrytowana w roku 1618 w 12 arkuszach, a wydana dopiero w 1758 roku w Hamburgu. Na mapie nie zamieszczono ani legendy, ani skali. Na tle sieci hydrograficznej, zasięgu lasów (z podziałem na liściaste i iglaste) oraz mokradeł mapa dokumentuje stan zagospodarowania terenu, sieć osadniczą i drogową. Mapa, podobnie jak wiele opracowań z tamtego okresu, ma skalę zmienną w różnych fragmentach opracowania, średnio około 1 : 227 000.

Mapa Lubinusa jest silnie zdeformowana, gdyż była opracowana bez użycia dokładnych przyrządów kartograficznych i sieci triangulacyjnej. Występują znaczne przesunięcia długości geograficznej. Dokładność opracowania jest zróżnicowana, a średni błąd położenia³ wynosi 13,3 km. Na analizowanym fragmencie mapy najmniejsze błędy lokalizacji i małe zniekształcenia elementów sytuacyjnych są wokół Sławna i Drawska, a także wzdłuż brzegu morza. Największe obserwuje się zaś w okolicy

³ Średni błąd położenia obliczany jest w trakcie porównań różnic lokalizacji miejscowości na współczesnej i dawnej mapie. Sumę różnic odległości dzieli się przez liczbę analizowanych punktów.

Jeziora Łętowskiego oraz wokół jezior przybrzeżnych, gdzie liczne bagna i podmokłości uniemożliwiły penetrację terenu.

Część informacji zamieszczonych na mapie musiała pochodzić ze źródeł pośrednich. Niewątpliwie kartograf nie objechał jeziora Kopań (zarówno kształt, wielkość, jak i zasięg zbiornika odbiega od rzeczywistości; akwen na mapie zlokalizowano poza misą obniżenia geologicznego i błędnie w relacji do sąsiadujących miejscowości)⁴.

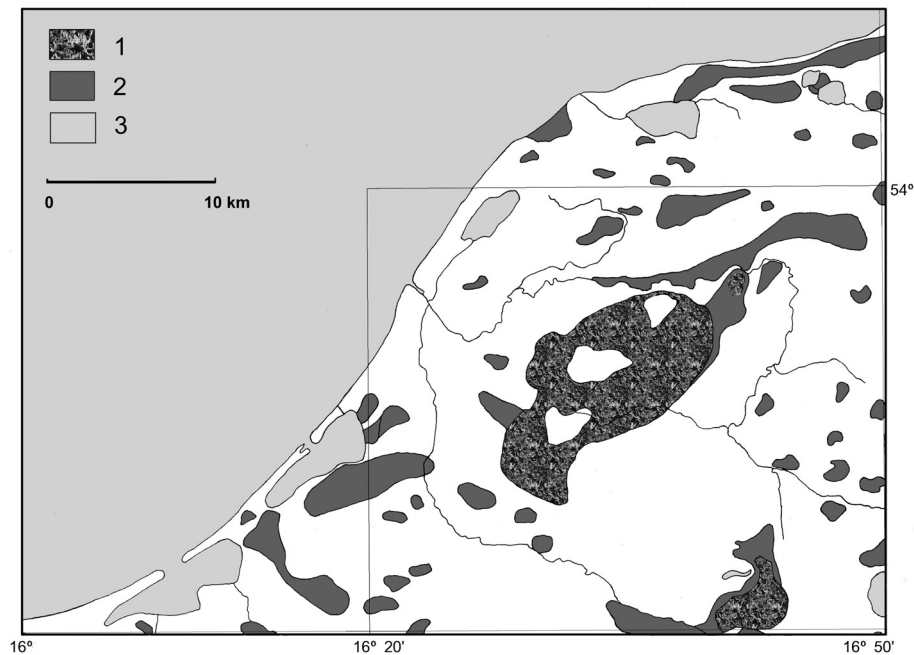
Reinterpretację zasięgów z mapy Lubinusa oparłam przede wszystkim na identyfikacji sieci hydrograficznej oraz lokalizacji miejscowości, które udało się zidentyfikować na mapie Gilly'ego oraz Reymanna. Mimo wspomnianych ograniczeń mapa jest bardzo cennym źródłem informacji. Przedstawia stan zagospodarowania regionu i gęstość sieci osadniczej przed wybuchem wojny trzydziestoletniej. Niemal cały obszar wykorzystywany był wówczas gospodarczo – na pola i pastwiska. Odlesienie podmokłych den pradolin wskazuje na liczne stada koni i bydła hodowane w regionie⁵. Część gruntów świeżych przeznaczono na łąki kośne⁶. Eliminację lasów z siedlisk wilgotnych powodował zarówno wypas, jak też systematyczne wycinanie krzewów i drzew liściastych, których gałęzie, obok siana, służyły za pokarm zimą dla zwierząt hodowlanych.

Wyinterpretowane na współczesny podkład zasięgi lasu liściastego i iglastego znacznie się różnią od pierwowzoru mapy Lubinusa. Zmienione zostały zarówno kształty, jak i wielkości oraz wzajemne położenie kompleksów (Ryc. 1). Powierzchnia zajęta przez lasy na początku XVII wieku była stosunkowo niewielka (nie przekraczała 20%). Największy kompleks leśny porastał część międzyrzecza między Wieprzą a Grabową, na zachód od Sławna. Były to lasy głównie liściaste (żywne buczyny i grądy), w których na wielką skalę wypasano trzodę chlewną. Nieco mniejszy kompleks leśny występował na południe od Sławna –

⁴ Trudno mi się zgodzić z częścią rozważań T. Drzazgi (2007), jakoby jezioro aż tak zmieniło kształt i położenie. Metodą kartograficzną odtworzyłam linię brzegową Bałtyku z mapy Lubinusa. Największa abrazja miała miejsce na północny wschód od Darłowa. Przesunięcie brzegu w stosunku do dzisiejszej linii wynosi mniej niż 1 km. Jest to bardzo duże cofnięcie się brzegu, ale zgodne ze współczesnymi badaniami (Kostrzewski, Musielak 2008; Zawadzka-Kahlau 1999), podającymi wielkość abrazji 0,8–1,5 m · rok⁻¹ przy maksymalnej zaobserwowanej 12,6 m.

⁵ Obserwuje się wyraźne preferencje pokarmowe – konie preferują wypas na pastwiskach wilgotnych, kwaśnych (z dużym udziałem turzyc), krowy wolą pastwiska mniej wilgotne i słodkie (z dużym udziałem traw, ziół i koniczyny).

⁶ W ekologii określając stopień uwilgocenia (siedlisk oraz zbiorowisk roślinnych), wyróżnia się trzy klasy: wilgotne, świeże i suche.

Ryc. 1. Zasięg lasów w 1618 roku wyinterpretowany z mapy Lubinusa

1 – lasy liściaste, 2 – lasy iglaste, 3 – wody

były to żyzne buczyny i kwaśne buczyny otoczone lasami iglastymi (rosnącymi na siedlisku kwaśnej dąbrowy).

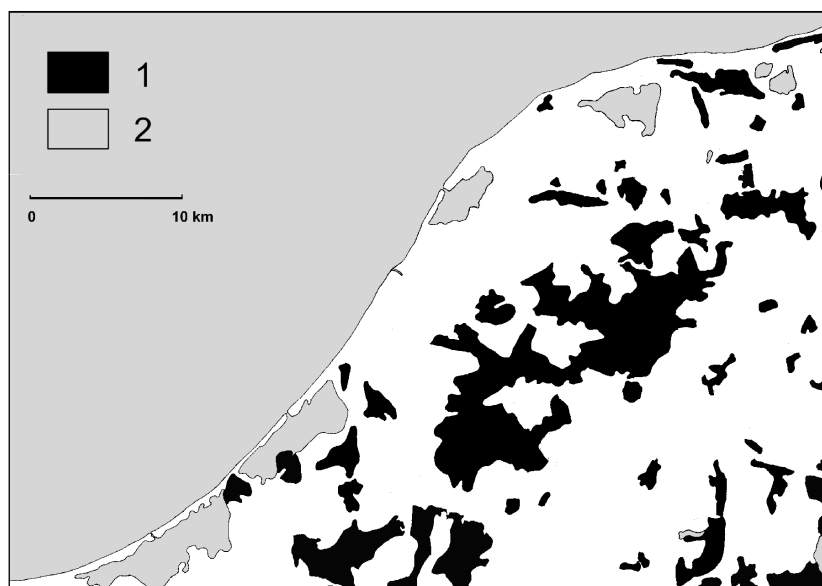
Większość wybrzeża Morza Bałtyckiego była pozbawiona lasów. Jedynie między jeziorem Wicko a Słupią oraz na zachód od obecnego Jarosławca rosły lasy (były to zgodnie z potencjałem siedliska bory bażynowe).

Na całym analizowanym obszarze dość równomiernie zaznaczone są na mapie Lubinusa niewielkie kompleksy leśne usytuowane w bliskiej odległości, często wokół miejscowości. Zaznaczono sygnaturą, że są to lasy iglaste (sosnowe, jak można się domyślić). Wszystko wskazuje na to, że lasy te były uprawiane przez mieszkańców, aby zaspokoić ich potrzeby opałowe. Sosna daje dobre drewno opałowe, łatwa jest do ścięcia, szybko rośnie. Wysiewana bywała (w całej Europie Środkowej) na gruntach porolnych w celu przyspieszenia regeneracji lasu. Poza południowo-wschodnią częścią analizowanego obszaru (gdzie dominują ubogie siedliska i naturalnie rosną lasy iglaste) kompleksy te zostały zagospodarowane niezgodnie ze współczesnym potencjałem siedliska.

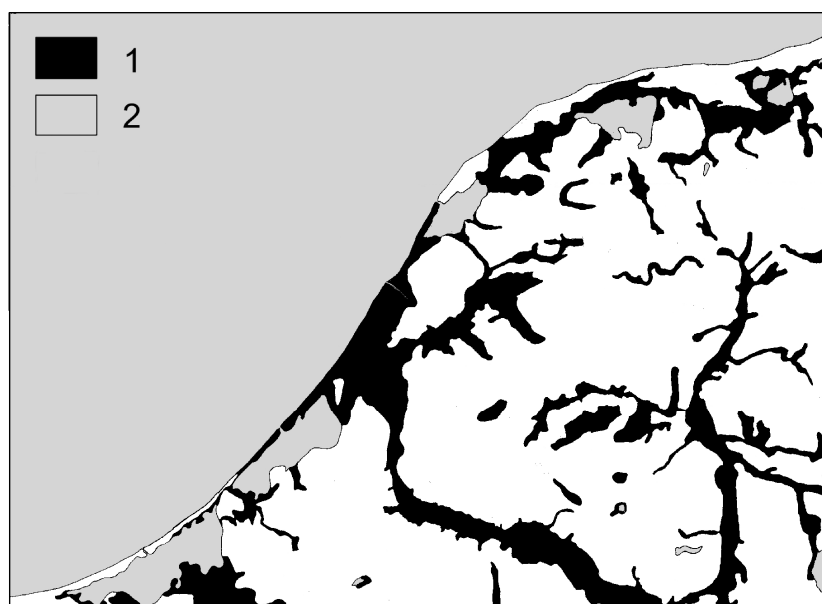
Miejscami mogło się zdarzyć, że intensywna uprawa siedlisk dąbrowy lub lasu bukowo-dębowego mogła doprowadzić do drastycznego wyjałowienia gruntów, ale w całym regionie masowe występowanie borów na siedliskach lasów liściastych świadczy o antropogenicznym pochodzeniu tych kompleksów. W pewnym stopniu sugeruje to także dobór przez autora mapy sygnatur oznaczających lasy liściaste i bory sosnowe. Większa, bardziej gęsta sygnatura stosowana na tej mapie, podobnie jak w opracowaniach późniejszych (aż do połowy XX wieku), świadczyła o większej zwartości drzewostanu, jego wieku, wielopiętrowości lasu. Ogromna różnica między oznaczeniami lasu liściastego i iglastego dokumentuje cherlawość borów i mały wiek drzewostanów iglastych.

Wojna trzydziestoletnia, która objęła region w 1623 roku, a trwała z przerwami aż do roku 1648, w Księstwie Pomorskim spowodowała ogromne zniszczenia. Gospodarka została zrujnowana. Działania zbrojne, kwaterowanie i przemarsze wielkich armii, głód oraz epidemie zdziesiątkowały ludność. Historycy szacują ubytek ludności od 30 do ponad 65% (Lesiński 1972). Na analizowanym obszarze, który położony był peryferyjnie w stosunku do miejsc głównych batalii, straty były zapewne mniejsze. W następnych dziesięcioleciach pozbawione autonomii politycznej Pomorze, dzielone na fragmenty, włączane do coraz to innych państw, było niszczone przez liczne konflikty zbrojne, najeżdżane przez Czarnieckiego w 1657 roku, wojska cesarskie i brandenburskie w roku 1659. Stało się areną wojny szwedzko-brandenburskiej w latach 1674–1679 oraz prusko-szwedzko-brandenburskiej w latach 1711–1720 i 1756–1763. Region nie miał szans na odrodzenie ekonomiczne.

Mapa Gilly'ego z 1789 roku (ma skalę większą, średnio około 1 : 180 000) przedstawia region znacznie słabiej zagospodarowany. Nieużytkowane grunty zarosły lasem lub krzakami. Powierzchnia lasów wyraźnie uległa powiększeniu. Zajmuje ona około 30% gruntów. Ponieważ mapa jest znacznie bardziej dokładna i szczegółowa, przebieg granic lasów oraz łąk i pastwisk jest bardziej precyzyjny (Ryc. 2, 3). Dalszej redukcji uległy kompleksy leśne położone wzdłuż brzegu morza (pas szerokości około 10 km). Zniszczone zostały zwłaszcza bory bażynowe chroniące nadmorskie wydmy przed erozją wietrzną. Nie wielkie izolowane płaty pozostały jedynie na zachód od ujścia Słupi. Znacznie powiększyły się natomiast kompleksy leśne na wale morenowym od Słupska aż po Koszalin. Są to lasy liściaste – buczyny i lasy dębowo-bukowe. W południowo-wschodniej części analizowanego re-

Ryc. 2. Zasięg lasów w 1789 roku wyinterpretowany z mapy Gilly'ego
1 – lasy, 2 – wody

Ryc. 3. Zasięg łąk i pastwisk w 1789 roku wyinterpretowany z mapy Gilly'ego
1 – łąki i pastwiska, 2 – wody

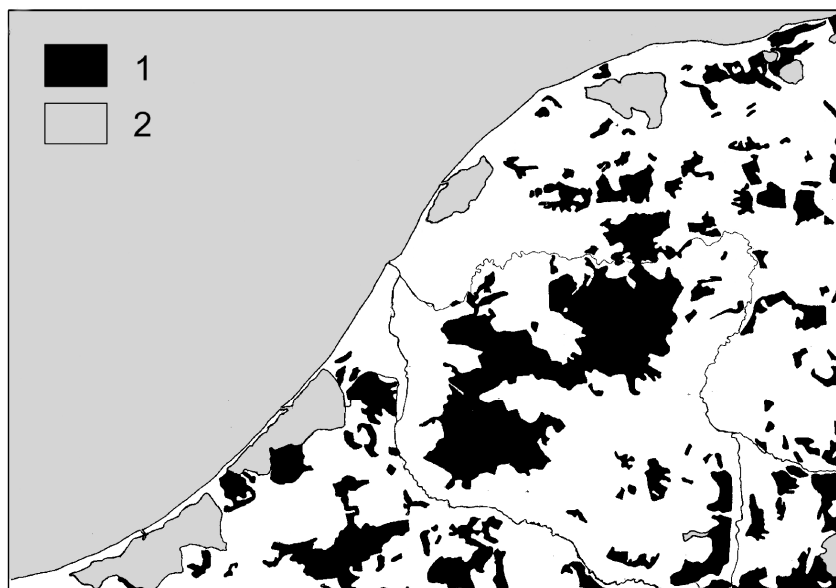
gionu, wokół Jeziora Łętowskiego, wyrósł kompleks leśny na siedliskach ubogich borów i borów mieszanych. Zważywszy na wydarzenia historyczne wielce prawdopodobne jest, że lasy odrodziły się drogą naturalnej sukcesji i były zgodne z potencjałem siedliska. Natomiast kondycja drzewostanu niemal na pewno nie była dobra, dorodne drzewa były wycinane przez okupantów, niszczone w czasie działań wojennych, na masową skalę służyły ludności miejscowej do odbudowywania domów i na opał. Musiały dominować rzadkie młode drzewostany.

Analizując mapę Gilly'ego, warto zwrócić uwagę na fakt, że lasy praktycznie nie graniczą bezpośrednio z użytkami zielonymi, lecz z polami, przy czym granica polno-leśna jest bardzo długa i skomplikowana. Na mapie Gilly'ego zaznaczono osobną sygnaturą łąki i pastwiska (sygnatura ta obejmuje również mszary, wrzosowiska i torfowiska). Zajmują one znaczną powierzchnię, ale nieco mniejszą niż lasy, bo około 20% areалу⁷ (Ryc. 2, 3). Zlokalizowane są w obniżeniach terenu wzdłuż wybrzeża morza, wokół mis jeziornych oraz w szerokich pradolinach i dolinach rzek. Mapa dokumentuje rozpoczęte prace melioracyjne. W wielu miejscach w celu odwodnienia użytków zielonych wykopano kanały i przekopy. Gdy opracowywano mapę, powierzchnia łąk kośnych wyraźnie wzrosła (świadczą o tym nieliczne zakrzaczenia i zadrzewienia zaznaczone w obrębie areálu użytków zielonych). Znaczna powierzchnia łąk i pastwisk wskazuje na duże pogłowie bydła i koni (gdyby użytki zielone nie były intensywnie użytkowane w ciągu paru lat, zarosłyby olsem lub łęgami).

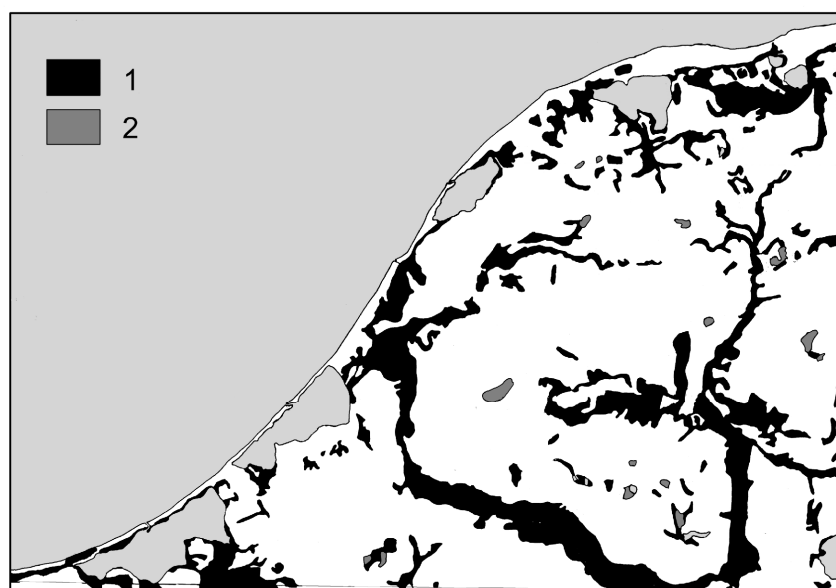
Mapa Reymanna z 1838 roku dokumentuje stan zagospodarowania terenu w pierwszej połowie XIX wieku (Ryc. 4, 5). Bazą mapy była już sieć triangulacyjna i zdjęcie stolikowe. Mapa jest więc znacznie dokładniejsza, a lokalizacja obiektów i granice wydzieleń obciążone są mniejszymi błędami.

Sytuacja polityczna w regionie została w końcu ustabilizowana. Pomorze przestało być areną konfliktów zbrojnych. Szybko wzrastała liczba ludności, powstawały nowe wsie, rozbudowywano miasta. Istotne zmiany nastąpiły w rolnictwie. Już w 1818 roku zrezygnowano z pańszczyzny, również na początku XIX wieku wprowadzono nowe rośliny uprawne (ziemniaki, buraki cukrowe), zmieniono system uprawy roli, przechodząc z trójpółowki na płodozmian. Spowodowało to intensyfikację i większą towarowość rolnictwa.

⁷ Dokładne pomiary powierzchni na starych mapach obarczone są bardzo dużym błędem, dlatego podawana jest jedynie szacunkowa, przybliżona powierzchnia.

Ryc. 4. Zasięg lasów w 1838 roku wyinterpretowany z mapy Reymanna
1 – lasy, 2 – wody

Ryc. 5. Zasięg łąk i pastwisk w 1838 roku wyinterpretowany z mapy Reymanna
1 – łąki i pastwiska, 2 – wody

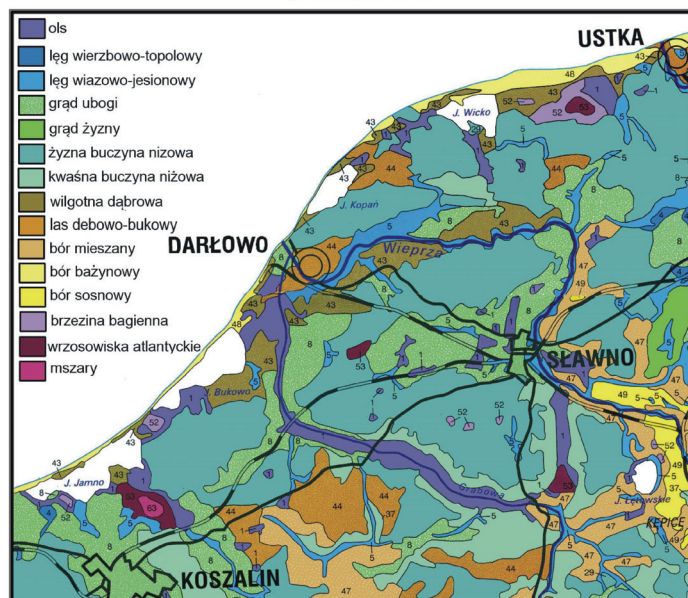
Powierzchnia porośnięta przez lasy jest bardzo podobna jak na mapie Gilly'ego, aczkolwiek szczegółowa linia zasięgu kompleksów ulegała zmianom. Największy przyrost odnotowany jest na słabych glebach, zwłaszcza w południowo-wschodniej części analizowanego obszaru. Wzrosła też powierzchnia lasów nadmorskich. Lasy częściowo poddane zostały melioracji (pocięte kanałami odwadniającymi). Rozpoczęto prace nad urządzeniem większych kompleksów leśnych poprzez wytyczenie dróg i duktów oraz podział na oddziały (prace te przeprowadzono na obszarze około 60% areалу lasów). Lasy podmokłe najczęściej nie były urządzone. Mapa nie dokumentuje przebudowy drzewostanów ani sadzenia młodników. W legendzie brak rozróżnienia na lasy liściaste i iglaste. Sieć duktów w różnych fragmentach analizowanego terenu różni się przebiegiem, kierunkiem i gęstością oddziałów, czasem jest niespójna w obrębie jednego kompleksu leśnego – świadczy to o podziale własnościowym.

W ciągu 49 lat (dzielących wydania omawianych map) powierzchnia łąk uległa zmniejszeniu (zwłaszcza wzdłuż brzegu morza). Przyczyna prawdopodobnie leży nie tylko w dokładniejszym skartowaniu użytków zielonych, ale w systematycznie prowadzonej melioracji. Mapa dokumentuje kontynuowanie prac hydrotechnicznych prowadzonych w regionie. Sieć kanałów odwadniających, wałów przeciwpowodziowych i grobli nie tworzą jednak zwartego systemu. Brak jeszcze w tym czasie znacznych interwencji w korektę przebiegu rzek (poza młynówkami).

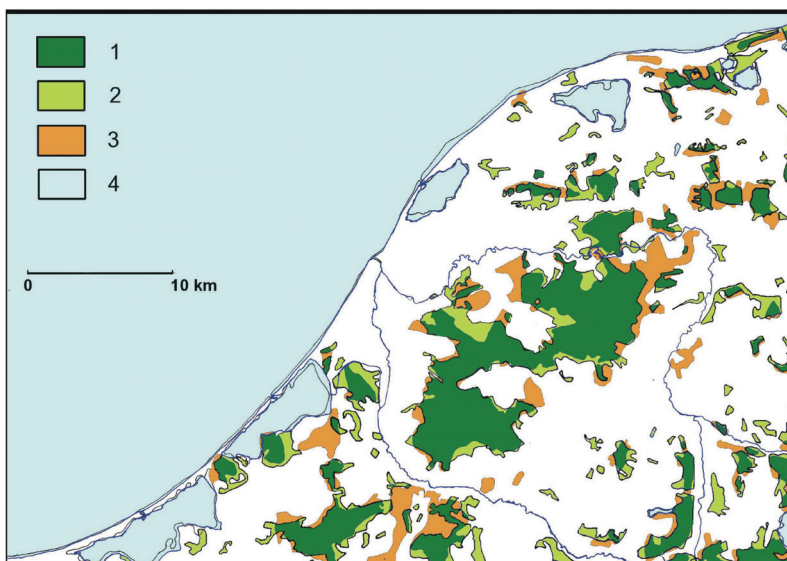
W legendzie mapy wyróżniono obszary bagienne i torfowiskowe. Zaznaczony jest stopień zadrzewienia i zakrzewienia użytków zielonych – większa część ich powierzchni była rzadko porośnięta krzakami i drzewami, gdzieśkolwiek występowały również sztuczne nasadzenia drzew.

Okres prosperity trwał aż do I wojny światowej, czyli mapa z 1892 roku przypada na środek okresu rozkwitu. Dokumentuje też intensywny rozwój sieci komunikacyjnej. Wybudowano nowe utwardzone drogi i linie kolejowe łączące Sławno i Darłowo ze Szczecinem, Berlinem oraz Gdańskiem, poprawiono łączność i ożywiono handel. Szybko rozwijała się gospodarka, w regionie powstały zakłady przemysłowe. Prowadzono też intensywne prace hydrotechniczne. Objęły one regulację koryt Wieprzy, Bukowej, Słupi. Polegały one na prostowaniu koryt, ścinaniu zakoli meandrowych. Tym samym zwiększono spadek rzek i przyspieszono odpływ wody. W ujściowym odcinku Grabowa została puszczona w sztucznie wykopanym kanale. Użytki zielone, bagna i trzęsawiska zostały pocięte gęstą siecią kanałów melioracyjnych, część z kanałów dodatkowo obwałowano. Melioracja objęła również

TABLICA I

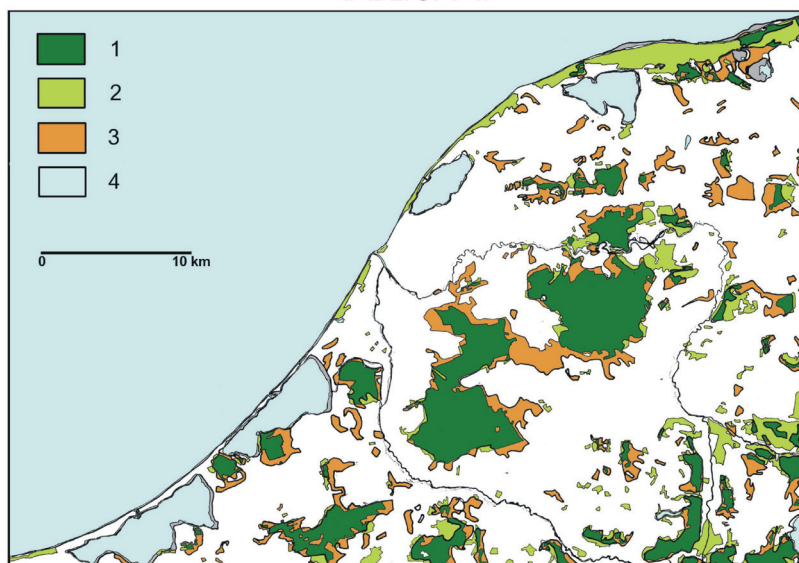
A. Fragment mapy potencjalnej roślinności naturalnej Polski

B. Mapa zmian zasięgu lasów w latach 1783-1838.

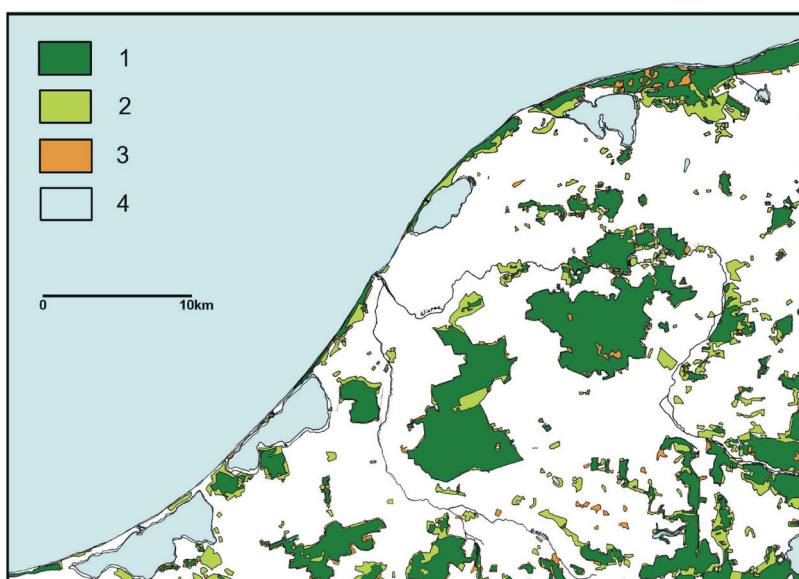
Legenda: 1 - obszar stale porośnięty lasem, 2 - obszar zalesiony,
3 - obszar odlesiony, 4 - wody

TABLICA II

A. Mapa zmian zasięgu lasów w latach 1838-1892.

Legenda: 1 - obszar stałe porośnięty lasem, 2 - obszar zalesiony,
3 - obszar odlesiony, 4 - wody

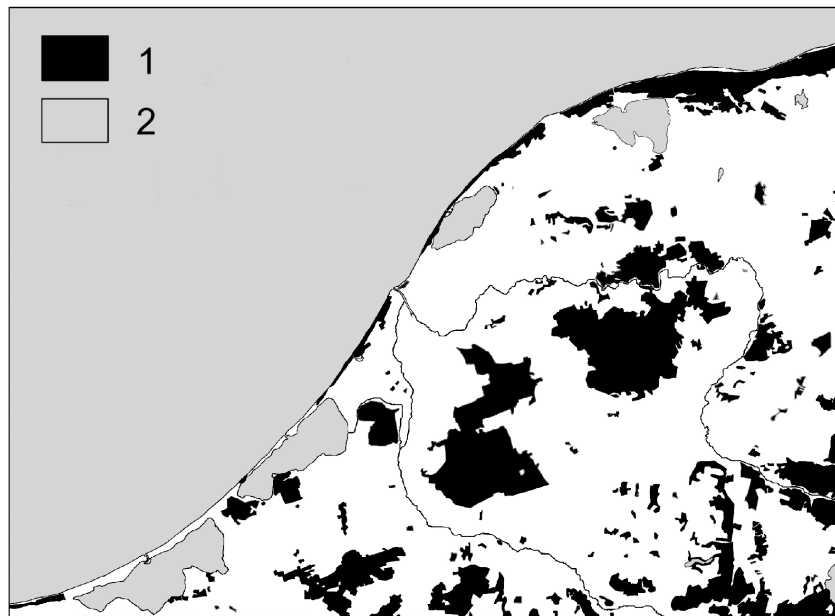

B. Mapa zmian zasięgu lasów w latach 1892-1993.

Legenda: 1 - obszar stałe porośnięty lasem, 2 - obszar zalesiony,
3 - obszar odlesiony, 4 - wody

niektóre kompleksy leśne. Brzeg morski w miejscach intensywnej abrazji, na przykład między Rügenwalde (Darłowem) a Jershoft (Jarosławcem), umocniono systemami falochronów, a w pobliżu portów również opasek. W XIX wieku prace odwadniające były głęboko uzasadnione zmianami klimatycznymi. Okres „małej epoki lodowej”⁸ charakteryzował się większymi opadami i obniżeniem temperatur. Warunki dla rolnictwa pogorszyły się – ziemniaki gniły, zboża trudno było zebrać z pola. Szczególnie trudna była uprawa na glebach ciężkich, gliniastych (a takie dominują w regionie).

Intensyfikacja gospodarowania pociągnęła za sobą istotne zmiany w środowisku przyrodniczym Ziemi Sławieńskiej. Wycinano lasy na żyznych siedliskach, dzieląc zwarte kompleksy na mniejsze, izolowane lasy i zagajniki, eliminowano lasy o małej powierzchni, zamieniając je na pola (Ryc. 6). Jednocześnie z sukcesem prowadzono akcję zalesiania

Ryc. 6. Zasięg lasów w 1892 roku odrysowany z mapy *Karte des Deutschen Reiches*

1 – lasy, 2 – wody

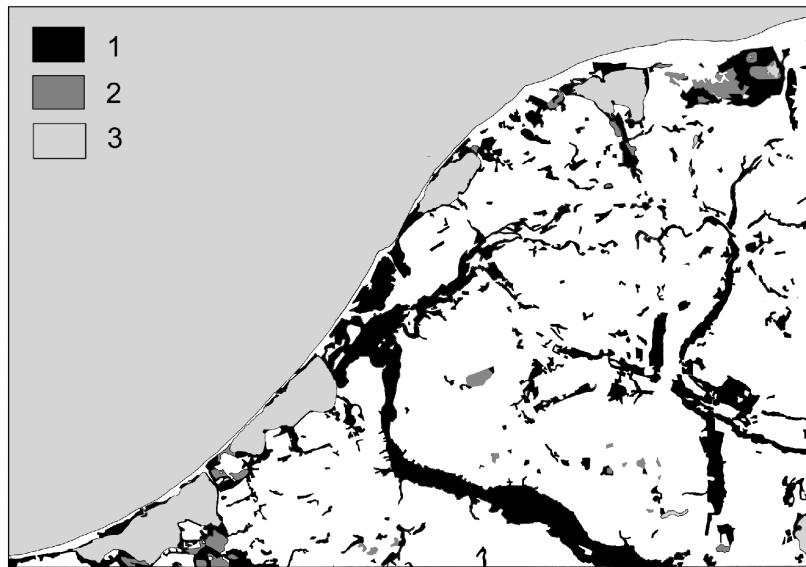
⁸ „Mała epoka lodowa” to okres ochłodzenia klimatycznego na półkuli północnej. W Europie rozpoczął się w XVII wieku i trwał aż do drugiej połowy XIX wieku. Charakteryzował się również wzrostem wilgotności i nieregularnością opadów. W tym czasie występowały liczne katastrofalne powodzie (w tym powodzie zatorowe), a także klęski nieurodzaju.

wydm nadmorskich. Lasy te stabilizowały ruchome wydmy, wzmacniały brzeg, chroniły użytki rolne przed silnym wiatrem i zasypywaniem przez piasek. Na wschód od jeziora Kopań powstał zwarty pas nasadzeń sosnowych o długości trzydziestu paru kilometrów i szerokości do 2,5 km. Kilkusetmetrowej szerokości niezbyt długie kompleksy leśne posadzono również w paru innych miejscach wzdłuż wybrzeża. Akcje zalesiania prowadzono na gruntach mało urodzajnych (w południowo-wschodniej części regionu). Sadzono gatunki drzew szybko rosnące, głównie iglaste – sosnę, a na siedliskach wilgotniejszych i nieco bogatszych świerk. Niemal wszystkie lasy zostały urządzone, w tym pocięte szachownicą duktów. Wcześniejsze podziały na oddziały leśne zostały ujednolicone. Jedynie lasy i zarośla porastające strome skarpy i obszary bagienne, a także bardzo małe kompleksy, pozostawiono spontanicznej sukcesji.

Prowadzono przebudowę drzewostanów i uproszczenie ich struktury wiekowej. Duże kompleksy lasów bukowych w międzyrzeczu Wieprzy i Bukowej przekształcono w lasy mieszane bukowo-świerkowo-sosnowe z niewielkim udziałem innych drzew liściastych. Gospodarka leśna doprowadziła do zwiększenia efektywności (szybciej pozyskiwano drewno pożądanych gatunków drzew), ale jednocześnie degradowano siedliska, zmniejszano bioróżnorodność przyrody. Masowe wyręby lasu skutkowały podniesieniem poziomu wód powierzchniowych.

Wyraźnemu zmniejszeniu uległa powierzchnia łąk i pastwisk. Większe kompleksy użytków zielonych pozostały jedynie w pradolinach oraz szerokich obniżeniach wzdłuż brzegu morskiego (Ryc. 7). Niewielkie doliny zostały zdrenowane w wyniku przyspieszenia odpływu wody i tylko wzdłuż cieków lub kanałów pozostały w nich wąskie (często porozrywane) pasy łąk. Użytki zielone pocięte gęstą siecią kanałów melioracyjnych były starannie użytkowane. Gęsta sieć dróg umożliwiała łatwy wywóz siana. Z łąk i pastwisk niemal całkowicie wyeliminowano zarośla i zadrzewienia.

W legendzie mapy osobnym znakiem wyróżniono bagna, trzęsawiska i wrzosowiska. Zbiorowiska roślinności bagiennej, często występujące w kompleksie z zakrzewieniami i zadrzewieniami (wierzbowymi i olchowymi), zlokalizowane są głównie w obniżeniach wzdłuż brzegu morza, często w bezpośrednim sąsiedztwie jezior przybrzeżnych. Pod koniec XIX wieku większość z nich zmeliorowano. Natomiast jedyny większy obszar bagienny położony w głębi lądu (Słowińskie Błota o powierzchni około 2 km²) nie został zmeliorowany.

Ryc. 7. Zasięg użytków zielonych w 1892 roku odrysowany z mapy *Karte des Deutschen Reiches*

1 – użytki zielone, 2 – obszary bagienne, 3 – wody

Pierwsze dziesięciolecie XX wieku to okres kontynuowania rozwoju gospodarczego i demograficznego na Ziemi Sławieńskiej. Natomiast duże zmiany nastąpiły w trakcie i bezpośrednio po II wojnie światowej. Walkom, które spowodowały zniszczenia infrastruktury i sieci osadniczej, towarzyszyły masowe grabieże (w czasie wojny i bezpośrednio po niej). Przesuwanie się frontu i zmiany polityczne wywołały masowe ucieczki i wysiedlanie miejscowej ludności, a następnie zasiedlenie terenu przez mniej licznych osadników ze wschodu. Spowodowało to przerwanie ciągłości kulturowej, przestawienie z gospodarki kapitalistycznej na socjalistyczną, ale – o dziwo – kontynuację głównych kierunków sposobu gospodarowania.

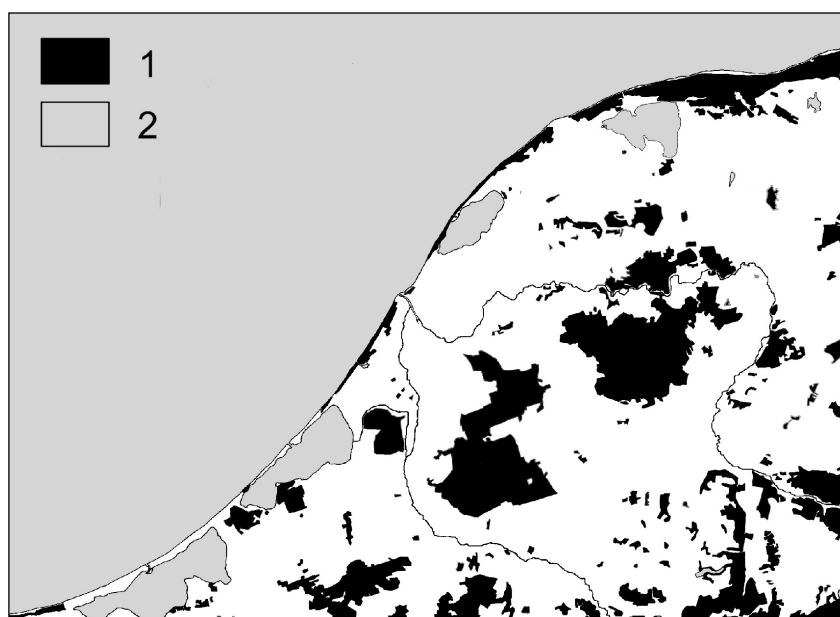
Niestety nie powstała szczegółowa mapa regionu w połowie lat 50⁹. Dopiero w latach 90. ubiegłego wieku opracowano *Mapę topograficzną Polski Zarządu Topograficznego Sztabu Generalnego Wojska Polskie-*

⁹ W latach powojennych powstały wprowadzie mapy obrębowe w skali 1 : 25 000, ale wykorzystywały one niemieckie materiały kartograficzne, w małym stopniu zostały zaktualizowane, lecz w znacznym stopniu zafalszowane. Podobnie tak zwane mapy powiatowe w skali 1 : 100 000 nie pochodziły z nowego zdjęcia terenowego, ale były kompilacją starych map i to znacznie zniekształconą. Mapy te nie nadają się do analizy kartograficznej.

go. Ponieważ na mapie nie zaznaczono szczegółowej granicy użytków zielonych, ich zasięg został uzupełniony z mapy topograficznej w skali 1 : 50 000 z roku 1994.

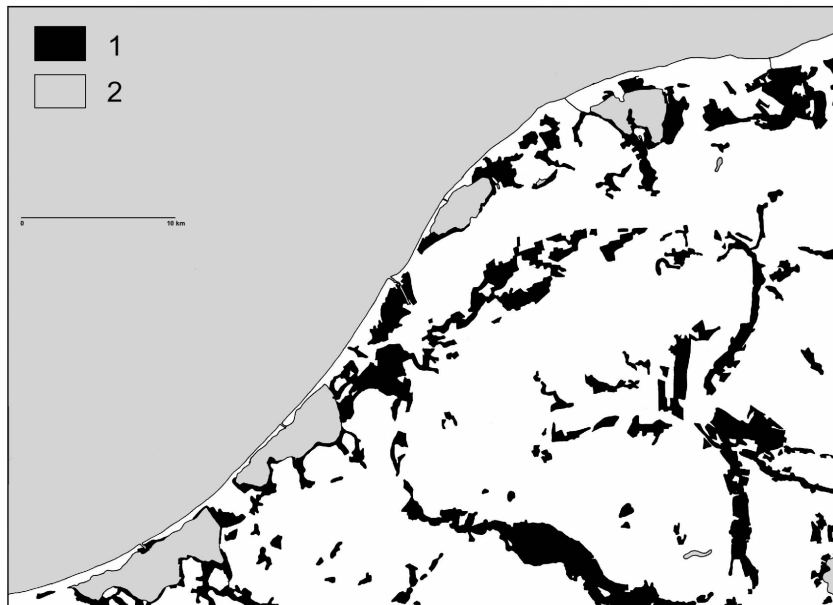
Zasięg lasów pod koniec XX wieku przedstawiono za pomocą Ryciny 6. Powierzchnia lasów niewiele zmieniła się w ciągu stu lat – lokalizacja kompleksów leśnych jest stabilna, odnotowuje się jednak niewielki wzrost areалу. Lasy Państwowe kontynuowały główne kierunki gospodarowania. Stabilizowano nasadzeniami wierzby i traw wydmy ruchome, kontynuowano mozolną akcję zalesiania wydm nadmorskich. Ciągi borów bażynowych nie tylko uległy wydłużeniu, ale i poszerzeniu. Wzdłuż brzegu morza pielęgnowane są również lasy na siedliskach wilgotnych. Powierzchnia tych zbiorowisk również wzrosła (zwłaszcza na terenach zmeliorowanych). Lasy te mają pełnić funkcje ochronne i rekreacyjne, w małym stopniu przynoszą efekty gospodarcze.

Mapa dokumentuje także niewielki wzrost powierzchni leśnej na obszarach o urozmaiconej rzeźbie (np. porożcinanych skarpach, zboczach pradolin) oraz na mniej urodzajnych glebach. Przyrost powierzchni leśnej następował w wyniku sztucznych nasadzeń (głównie

Ryc. 8. Zasięg lasów w 1993 roku

1 – lasy, 2 – wody

Ryc. 9. Zasięg użytków zielonych w 1993 roku

1 – użytki zielone, 2 wody

sosnowych lub świerkowych). Prowadzono na szeroką skalę akcję przebudowy drzewostanów. Preferowano szybko rosnące gatunki iglaste. W rezultacie dziś dominują młode drzewostany mieszane, głównie sosnowe z bardzo gęstym, bogatym podrostem gatunków drzew liściastych i krzewów. Ponieważ obecnie nie prowadzi się wypasu w lasach, a liczebność zwierzyny płowej nie jest zbyt duża, podrost ten nie jest niszczone. Trzeba podkreślić, że na większości terenu rosną lasy niezgodne z potencjałem siedliska.

W następnych latach (przełom XX i XXI wieku) nastąpił dalszy wzrost powierzchni leśnej w wyniku naturalnej sukcesji roślinności na porzuconych gruntach. Na zdjęciach lotniczych dobrze widać duże powierzchnie nieużytków, na które wkracza las.

W ciągu ostatnich stu lat kontynuowano odwadnianie obszarów podmokłych. Siecią kanałów pocięto: użytki zielone, obszary bagienne, kompleksy leśne, zdrenowano pola uprawne. Powierzchnia użytków zielonych uległa zmniejszeniu (Ryc. 8, 9). Proces ten dobrze jest widoczny zwłaszcza w dnach pradolin i w małych dolinkach rzecznych, gdzie użytki zielone zostały zamienione na pola uprawne. Wzrost po-

wierzchni łąk i pastwisk odnotowuje się natomiast wokół jezior przybrzeżnych (zwłaszcza koło jezior Kopań i Wicko).

Silne procesy zarastania obserwuje się na płytkich jeziorach przybrzeżnych. Pas trzciny, szuwarów jest coraz szerszy i blokuje dostęp do tafli wody. Akumulacja osadów organicznych skutkuje zmniejszaniem się powierzchni akwenów.

Podsumowanie

Dzięki bogatym materiałom kartograficznym analiza kartograficzna przestrzennych zmian sposobów użytkowania gruntów na Ziemi Sławieńskiej mogła sięgnąć niemal 400 lat. Zmiany zasięgu lasów dobrze ilustrują mapy na Rycinie 1 oraz Tablicach I: B, II: A i II: B. Zaobserwowane zmiany starałam się przedstawić na tle dziejów regionu. Badania pozwalają sformułować następujące wnioski:

1. Największe odlesienie Ziemi Sławieńskiej występowało przed wojną trzydziestoletnią. Już wówczas część lasów stanowiły sztuczne nasadzenia sosnowe.

2. Największą powierzchnię lasów źródła kartograficzne dokumentują w 1783 roku. Jest wielce prawdopodobne, że były to lasy zgodne z potencjałem siedliska.

3. W ciągu następnych wieków odbudowano lasy ochronne wzdłuż wybrzeża. Stopniowo zmniejszano powierzchnie lasów na żyznych siedliskach. Prowadzono nasadzenia na słabszych glebach oraz skarpach i zboczach. Także przebudowano drzewostan.

4. Ani przesiedlenia ludności skutkujące przerwaniem ciągłości kulturowej, które były konsekwencją II wojnie światowej, ani zmiany stosunków własnościowych nie spowodowały zmian sposobu gospodarowania środowiskiem. Kontynuowano zarówno prace melioracyjne i regulację rzek, a także przebudowę drzewostanów w lasach. Kontynuowano główne kierunki gospodarki rolnej.

Bibliografia

- BIAŁECKI T. 2001. *Słownik nazw fizjograficznych Pomorza Zachodniego*, Szczecin: Wydawnictwa Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- CHŁUDZIŃSKI A. 2004. Nazwy miejscowe gminy Postomino, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. III: *Gmina Postomino*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 91–118.

- CHLUDZIŃSKI A. 2005. Nazwy miejscowe gminy Malechowo, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. IV: *Gmina Malechowo*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 113–147.
- CHLUDZIŃSKI A. 2007. Nazwy miejscowe gminy Darłowo, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. VI: *Gmina Darłowo*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 57–104.
- DRZAZGA T. 2007. Jezioro pomorskie Kopań, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. VI: *Gmina Darłowo*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 27–45.
- GILLY D. 1789. *Karte des Königl. Preuss. Herzogthums Vor- und Hinter Pommern*, Berlin: Simon Schropp & Comp.
- KOSTRZEWSKI A., MUSIELAK S. 2008. Współczesna ewolucja rzeźby wybrzeża Bałtyku, [w:] *Współczesne przemiany rzeźby Polski*, (red.) L. Starkel, A. Kostrzewski, A. Kortańba, K. Krzemień. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, 327–348.
- LESIŃSKI H. 1972. Pomorze Zachodnie w latach wojny trzydziestoletniej, [w:] *Z dziejów Pomorza Zachodniego. Cedynia 972 – Siejki 1945*, (red.) B. Miśkiewicz. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 171–209.
- LUBINUS E. 1618. *Nova Illustrissimi Principatus Pomeraniae Descriptio Cum adiuncta Principum Genealogia et Principum veris et potiorum Urbium imaginibus Nobilium Insignibus*, Amsterdam [reprint: 2000 – Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie].
- MATUSZKIEWICZ J. 2001. *Zespoły leśne Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MATUSZKIEWICZ W. 1999. Szata roślinna, [w:] *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze*, (red.) L. Starkel. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 427–475.
- PLIT J. 2007. Analiza starych map jako źródło informacji o przemianach środowiska geograficznego, [w:] *Rola geografii fizycznej w badaniach regionalnych*, (red.) R. Sołtysik, R. Suligowski. Kielce: Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, 187–203.
- TÜXEN R. 1956. Die henlinge potentielle naturliche Vegetation als Gegenstand der Vegetationskartierung, *Angewandte Pflanzensoziologie* 13: 5–42.
- ZAWADZKA-KAHLAU E. 1999. *Tendencje rozwojowe polskich brzegów Bałtyku południowego*, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Räumliche Veränderungen der Bodennutzung im Schlauer Kreis im Laufe von 400 Jahren

Zusammenfassung

Die kartografische Analyse der Bodennutzung wurde auf ca. 21 150 km² zwischen dem 54°15' bis 54°45' nördlichen Breitengrades und dem 16° bis 16°50' östlichen Längengrades durchgeführt. Es wurden 4 Serien von Karten

analysiert, die ähnliche Skalen hatten, unter ihnen die ältesten kartografischen Bearbeitungen der Region. Die Lubinsche Karte von 1618 bildete den Hintergrund der Analyse. Diese historische Analyse wurde anhand einer retrospektiven Methode durchgeführt, beginnend mit neuteitigen Materialien und weiter bis in alte Zeiten. Die ältesten benötigten eine Reinterpretation. Dank der vielen kartografischen Materialien, konnte die Analyse der Arten der Bodennutzung in der Schlawer Region bis zu 400 Jahren zurückgeführt werden. Die Karten 2, 9, 10 und 11 illustrieren die Reichweite der Wälder sehr gut. Die Untersuchungen ergaben Folgendes:

- 1) Die größte Waldvernichtung hatte vor dem 30-jährigen Krieg stattgefunden. Schon damals war ein Teil der Wälder geplante Kieferanpflanzung,
- 2) Die größte Waldausbreitung dokumentieren die kartografischen Quellen von 1783,
- 3) In den späteren Jahrhunderten pflanzte man Schutzwälle entlang der Küste an, ebenso auf minderwertigem Boden und Abhängen,
- 4) Auf die wirtschaftlichen Veränderungen des Waldbestandes hatte nichts Einfluss, nicht die Umsiedlung der Bevölkerung nach dem 2. Weltkrieg, nicht die geänderten Eigentumsverhältnisse oder die Einflüsse eines anderen Kulturkreises. Meliorationsarbeiten, Wasserlaufänderungen und Umbau des Baumbestandes wurden weitergeführt, auch die Hauptrichtungen der Landwirtschaft.